

Pedagógiai életképek a hatvanas évekből

M. PELESZ NELLI

Eszterházy Károly Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola

Somogyvári Lajos (2015): Ikonográfia a neveléstörténet-írásban: pedagógiai életképek a hatvanas évekből. Universitas Pannonica. Gondolat Kiadó, Budapest. 113 o.

Somogyvári Lajos mind tárgyát, mind pedig metodológiáját tekintve is újszerű és hiánypótló, a pécsi egyetemen folyó neveléstudományi kutatások körébe illeszkedő doktori disszertációján alapuló munkája a Gondolat Kiadó gondozásában, a Pannon Egyetemhez köthető szellemi körre utaló Universitas Pannonica sorozatban jelent meg. A sorozat eddig napvilágot látott kiadványai a tág értelemben vett humántudományok területén zajló kutatások széles körének eredményeit mutatják be, teret engedve a filológiától a nyelvészetten, az irodalom- és történettudományon át az antropológiáig, demonstrálva ezzel – a szerkesztők szavaival élve – a Pannon Egyetem szellemi műhelyének a világ és a tudományok új kihívásaival szemben tanúsított nyitottságát és válasz készségét.

Új kihívások, vizsgálati tárgyak és módszerek pedig bőven sorakoznak, a szemünk előtt napról napra gyarapodnak és alakulnak, alapjaiban és részleteiben is megújítva egy-egy tudományterületet. A pedagógiai ikonográfia tipikusan ilyen diszciplína. A nagyjából fél évszázaddal ezelőtt kibontakozó tudományos diskurzus nyomán előbb a nemzetközi szakirodalomban, majd a magyar tudományosságban is formálódó, napjainkra a neveléstörténet-írásban is polgárjogot nyerő képleírás és képelemzés mára az egyik leginkább előremutató, számos új kutatási lehetőséget magában rejtő segédtudomány, továbbmenve önálló, saját elmélettel és módszertannal bíró, multidiszciplináris megközelítéseket is lehetővé tevő tudományág lett.

A múlt század hetvenes–nyolcvanas éveiben az angol és francia nyelvterületen folyó művelődéstörténeti kutatások kezdték kijelölni az ikonológiai/ikonográfiai szempontokat (Géczi, 2008. 109. o.), ugyanakkor a képi értelmezés jelentőségének és módszereinek beemelése a neveléstudományokba csak mintegy évtizedes késéssel történt meg. A lemaradás hazai tekintetben még nagyobb. Néhány fontos előzménytől eltekintve nálunk csak az ezredforduló táján születtek meg az első neveléstörténeti tárgyú és ikonográfiai szemléletű művek.

A diszciplína önállósodásának kezdetét 1994-re szokás tenni, ekkor deklarálta ugyanis W. J. T. Mitchell és Gottfried Boehm egyidejűleg a humán tudományokban bekövetkezett képi fordulatot (*pictorial turn*). Mitchell így fogalmaz: „A kép

státusza ma valahol aközött található, amit Thomas Kuhn »paradigmának« és »anomáliának« nevez. Úgy emelkedik ki a bölcsészettudományok vitáiból központi témaként, ahogyan azt a nyelv tette: azaz egyfajta modellként [...] és megoldatlan problémaként. [...] abban a korban, amit [...] a mindent átható képgyártás korszakaként jellemeznek, még mindig nem tudjuk pontosan, mik a képek, mi a kapcsolatuk a nyelvvel, hogyan hatnak a nézőkre és a világra, hogyan kell megérteni történelmüket, és hogy mi a teendő velük vagy velük kapcsolatban” (Mitchell, 2010. 173. o.).

Nos, a tudományok keresni kezdték a válaszokat, a folyamat során pedig nemcsak a képeleméleti diskurzus élénkült meg, hanem a képleírás–képértelmezés metodológiája is kikristályosodott. Utóbbi megalapozója, minden ikonográfiai–ikonológiai metódus atyja az az Erwin Panofsky (2005. 125. o.) volt, aki a vizuális alkotások háromszintű értelmezési módszerét dolgozta ki, megkülönböztetve a felszíni formák és jelek leírásának, a jelentésfeltáró elemzésnek és a szimbolikus tartalom azonosításának rétegeit. A kötet szerzője a pedagógiai életképek elemzése során az előbbi két réteg leírását végzi el, a szimbolikus jelentésteremtés már nem lehet feladata. Módszertana mégsem hagy kívánivalót maga után, hiszen a munka vállaltan interdiszciplináris jellege miatt a társtudományok széles körének (antropológia, történettudományok, irodalomtudomány) eredményeit és módszereit is felhasználja, kialakítva ezzel egy olyan komplex metodológiai hálót, amely segítségével életre kelhet az az új szemléletű történeti pedagógiai antropológia, amely képes lehet azon világképek feltárására, amelyek különböző korokban alakították és befolyásolták az oktatási- nevelési célképzeteket. A kötet nem titkolt célja, hogy érvényes, továbbgondolható és módosítható narratívákat alkosson meg. A fent vázolt módszertani gazdagság arra szolgál, hogy az elemzendő képanyag minél több szempontú, átfogó kontextusban értelmezhető válaszok kiindulópontja lehessen.

A kiindulás tehát mindenekelőtt a képanyag. A szerző 1960 és 1970 között, hat magyar pedagógiai folyóirat (Család és Iskola, Gyermeünk, Köznevelés, Óvodai Nevelés, A Tanító, A Tanító Munkája) 5 371 fotóján alapuló forrásbázis segítségével tárja fel az ikonográfia elméletét és mutatja meg gyakorlati alkalmazási lehetőségeit a neveléstörténet-írásban. A lapok mind minisztériumi fenntartású és országos terjesztésű, nagy kiadványszámú, központi sajtóorgánumok voltak, természetesen a korban jellemző ideológiai kontroll alatt, az ez utóbbit kifejező retorika lehántását nevezte meg a szerző az egyik legnehezebb feladatnak. A periodikák kínálata, tematikájuk bővülése és differenciálódása ugyanakkor rámutat a szakmaiság előtérbe kerülésére, ez pedig annak a pedagógiai tudományos autonómiának fontos fokmérője, amely kiemelt szerepet játszik a pedagógusszakmák, esetünkben különösen a tanítói szakma professzionalizációjában (Fizel, 2018. 28. o.).

Az időbeli keretek kijelölésekor fontos szempont volt, hogy ne befolyásolják jelentős történelmi fordulópontok (1948, 1956). Ugyanakkor az évtized fontos pedagógiatörténeti eseményei között tarthatjuk számon az 1961-es oktatási reformot, majd annak korrekcióját, valamint a fiatalság megnyerésének ez idő tájt

kibontakozó kormányzati szándékát és a gyakorlati oktatás, illetve a szakközépis-kola, mint új iskolatípus bevezetését. A mű ötvözi az eseménytörténeti tárgyalást (ennek megfelelően szöveges dokumentumok – például törvények, tantervek stb. – korpuszát is a vizsgálat tárgyává téve) a neveléstörténet még mindig viszonylag új útjának számító problémátörténeti megközelítéssel. Az időbeliség szempontja tehát döntő mind az eseménytörténet, mind a kulturális gyakorlatok vizsgálatában: akkor is, amikor az adott időintervallumban megjelenő vizuális ábrázolás és a mögötte meghúzódó világkép tradicionális folytonosságait és akkor is, amikor átalakuló, a jövő felé irányuló elemeit figyeljük meg. Mindez szorosan összekapcsolódik az antropológiai térrel, amelyben tulajdonképpen megfogalmazódnak az emberi cselekvések és viszonylatok. Az antropológiai térhasználat szempontjából a közösségi terek dominálnak a forrásanyagban, ami a szocialista pedagógia azon premisszájából fakad, amely az individuumot egy nagyobb csoport részeként képzeli el. A mű az antropológiai terek és világképek elemeit próbálja leírni az oktatáspolitikai időbeli változásaival összhangban.

A képek a szerző szerint *„egyéni és közösségi identitásunkat meghatározó és kifejező tényezők”*, Foucault gondolatait idézve állítja, a kép *„kiváltképpen alkalmas hatalom és egyén kapcsolatainak, viszonyrendszerének és kölcsönhatásának megvilágítására”* (Somogyvári, 2018. 11. o.). Hans Belting (2003. 24. o.) szerint *„a világot nem csak individuumokként észleljük, hanem kollektív módon is”*, így a képek elemzésekor elkerülhetetlenül felmerül a személyes és a kollektív tapasztalat kérdésköre. Somogyvári szerint *„a képek és képzetek mindig koruk történeti-társadalmi valóságába vannak beágyazva, attól nem elszakíthatók, és nem lehet őket önmagukban szemlélni”*. A különböző diszkurzív technikák segítségével narratívákba összerendezett sokféle elem szolgáltatja az alapot ahhoz az interpretációhoz, amely által az egyéni, töredezett élettapasztalat koherens struktúrává áll össze.

A mű eddig tárgyalt első fele részletesen bemutatja a vizsgálat tárgyát, módszertanát, majd az alapos nemzetközi és magyar szakirodalmi (egyebek mellett Géczi János, Kéri Katalin, Mikonya György, Golnhofer Erzsébet, Szabolcs Éva, Németh András, Pukánszky Béla kutatásait említő) áttekintést nyújtó, majd antropológiai, ikonográfiai, oktatástörténeti, valamint a narratívákra és diskurzusokra kiterjedő elméleti bevezetés után a képelemzések gyakorlatára tér át.

Elsőként a fényképész nézőpontja kerül górcső alá: a fotótörténet és alkotáspszichológia tanulságait kamatoztatva mutatja be Reismann Mariannak, a gyermekfényképezés szakértőjének tevékenységét, aki Pikler Emmivel, majd annak lányával, Tardos Anna gyermekpszichológussal való együttműködése során valósította meg fényképezési gyakorlatában a reformpedagógiák alaptételét, nevezetesen a gyermek felé fordulást. Reismann Gyermekfényképezés című művében (1956) meg is fogalmazza azokat az állításokat, amelyek túlnyomórészt időbeli történéseket, mozgásokat, tevékenységeket bemutató fotósorozatainak alapjául szolgáltak. Ezek szerint a gyermekeket nem mesterséges, beállított módon kell ábrázolni, hanem a természetes környezetükben, őszintén, béka-

szemszögből, lehetőleg a felnőttel való bizalomteli kapcsolat kialakítása mellett. A gyermekközpontúság (újra) megjelenése egyidejűleg a pedagógiában és a gyermekfényképezésben jelzi a pszichológia ötvenes évekbeli diszkreditációjának oldódását, a haladó szemlélet általánossá válását.

A fényképész nézőpontja után a képekre és jelentéseikre kerül a hangsúly: a pedagógiai életképek sorát az az 1961-ben készült fotó nyitja, amely óvodások körjátékát ábrázolja a martonvásári Brunszvik-kastély épülete előtt. A szerző az elemzés során felhívja a figyelmet a tér szocialista újrendezésére: *„az egykor csak az úri osztály által látogatható park szimbolikus elfoglalása jelzi a szocialista gondolkodás egalitáriánus tendenciáját, a közterek demokratizálásának igényét”* (Somogyvári, 2018. 57. o.). A kisgyermekkor képei után az iskola világába lépünk: egy új, modern iskolaépületet láthatunk, a Tiszai Vegyikombináttal és a karácsonyi vásárral a háttérben. Figyelemre méltó, hogy *„a fejlődést szimbolizáló technikai tájkép, a termelés és az oktatás ebben a kontextusban teljesen egyenrangú”* (Somogyvári, 2018. 62. o.). A kép hangsúlyosan jeleníti meg a demográfiai hullám nyomán kibontakozó tömeges iskolaépítési igényt és annak az uniformizált modernista és funkcionalista típustervek alapján megvalósuló gyakorlatát, a proxemika (térrel való gazdálkodás) korabeli haszonelvű felfogását. A következő egység már a pedagógus szakma reprezentációjának változásait mutatja be: a példaként választott képen a pedagógus *„a szakmai kompetenciáját fejlesztő, hivatásának elkötelezett, fiatal nőként ábrázolja a pedagógust”* (Somogyvári, 2018. 71. o.), beemelve ezzel az élethosszig tartó tanulás fogalmát és az olvasó nő vizuális tradícióját is az elemzés síkjába. A fotók újabb köre közösségi tevékenységeket ábrázol: munkára nevelés, mozgalmi élet és kirándulások jelentik a fő témát. A szegedi gimnazista lányokat bemutató sorozat kapcsán kifejti, a lányok inkább férfias szerepben való ábrázolásán túl a korabeli cikkek és képek mennyiségi többsége is a természettudományos és gyakorlati képzés erősítését szorgalmazza a gimnázium klasszikus műveltségtartalmaival szemben. Az úttörőavatást ábrázoló fénykép elemzése során érdekes leírást olvashatunk az úttörőnyakendő történetéről és megjelenésének, használatának változásairól, valamint az úttörőmozgalom és a cserkészlet közös vonásairól, illetve az idősebb diákok iskolafokozatok közötti átmenetet megkönnyítő, vagy épp a közösségépítésben való részvételének angolszász és protestáns hagyományairól. A helyi ötleteket, saját kezdeményezéseket a mozgalmi háttérrel való összefonódásban, újfajta módon megvalósító pedagógus figuráját szemlélteti a következő, osztálykirándulást bemutató kép. A szocializmus legitimációját pedig egy Kodály által vezényelt gyermek- és felnőttkoros fotója jeleníti meg: Kodály, mint a rendszer emblematikus, külföldön is sikeres és elismert személyisége, fizikailag is feljebb állva a többieknél, irányítja és uralja az úttörőnyakendős kisgyerektől a katonaruhás férfiakig szimbolikusán az egész országot. A magaskultúra emlékei mellett a populáris témájú fotók is érdeklődésre tarthatnak számot: a falusi környezetben divatos öltözetű, rádióhallgató fiatal lány ábrázolása felhívja a figyelmet az ifjúsági kultúra, a kommunikáció és ízlés változásaira, a fogyasztói szemlélet

terjedésére. Utolsóként privát kép elemzését olvashatjuk: az első, a kezdő évfolyamhoz képest nagyfokú lemorzsolódást mutató szakközépiskolai évfolyam ballagását ábrázoló kép segítségével átgondolhatjuk a búcsúvétel szertartásán túl az államszocializmus oktatási vitáit, különösképpen a tananyag-túlterheléssel kapcsolatos diskurzust.

A szerző igényes kivitelű, logikusan tagolt, gördülékenyen olvasható munkájában maradéktalanul eleget tesz vállalásának. A befejezésben így fogalmaz: „A cél a múlt minél teljesebb és sokoldalúbb feltárása: szövegek, képek, tárgyak vagy szóbeli visszaemlékezések felhasználásával” (Somogyvári, 2018. 96. o.). A feltárás ugyanakkor nem öncélú, a neveléstörténet munkaerő-piaci hasznát számon kérő szerzőkre utalva kifejti, az új utakat kereső, a tágabb értelemben vett művelődéstörténet felé nyitó neveléstörténet-írás tanárképzésben játszott szerepe kulcskérdés, hiszen minden másnál jobban „növelheti a tanárjelöltek kritikai tudatosságát, reflexiós képességeit az oktatási rendszer átalakításait és reformjait, saját életpályájukat illetően” (Somogyvári, 2018. 95. o.). Vegyük észre, az aktuális oktatáspolitikai viták során kibontakozó, „a szakképzés átalakításáról folyó diskurzus valójában a hatvanas évek problémáit fogalmazza újra, képzőhely és iskola kapcsolatáról, a szakközépiskola szerepéről, vagy az életre felkészítő, gyakorlati tudás tartalmáról” (Somogyvári, 2018. 95. o.). Mivel „el kell fogadni a plurális igazság jelenlétét a tudományos beszédmódban” (Somogyvári, 2018. 24. o.), a történetek, át- és újraírhatók, az újra feltett kérdésekre pedig újra meg kell találnunk a magunk válaszait.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Belting, Hans (2003): *Képanthropológia*. Kijarat Kiadó, Budapest.
- Fizel Natasa (2018): *A magyar polgári iskolai tanárképzés története (1868-1947)*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Géczi János (2008): Ikonológia – ikonográfia mint a történeti pedagógia segédtudománya. *Iskolakultúra*, 18. 1-2. sz. 108-119.
- Mitchell, William J. Thomas: A képi fordulat. In: Blaskó Ágnes és Margitházi Beja (2010): *Vizuális kommunikáció szöveggyűjtemény*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Panofsky, Erwin (2005): *Was ist Barock?* Philo&Philo Fine Arts, Berlin-Hamburg.